

УДК: (631.1.016:633.85)(477)

JEL Q 02, Q 17

АНТОНЮК П.О.

*канд. екон. наук,
ст. наук. співроб.*

*Інститут проблем ринку та економіко- екологічних досліджень НАНУ
Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044*

E-mail: paul_antonyuk@ukr.net

Orcid.org/0000-0002-8100-2563

ЛИСЮК В.М.

*д-р екон. наук
гол. наук. співроб.*

*Інститут проблем ринку та економіко- екологічних досліджень НАНУ
Французький б-р, 29 м. Одеса, Україна, 65044*

E-mail: vlisyuk@ukr.net

Orcid.org/0000-0001-8766-4325

ОЦІНКА РИНКУ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР ТА ПРОДУКТІВ ЇХ ПЕРЕРОБКИ В УКРАЇНІ

Актуальність. Актуальність проблеми розвитку ринку олійних культур та продуктів їх переробки зростає у зв'язку з необхідністю підтримання існуючих обсягів та лідируючих позицій України на світовому ринку, а також підвищення ефективності функціонування складових інтегрованого ринку.

Мета та завдання. Метою статті є оцінка існуючого стану ринку олійних культур та продуктів їх переробки, розробка практичних рекомендацій, як по зростанню обсягів виробництва та продажу, так і ефективності в умовах дії вільної торгівлі з ЄС.

Результати. Проведено аналіз ринку олійних культур та продуктів їх переробки з точки зору обсягу і структури як олієсировини так і рослинної олії. Запропоновано заходи щодо покращення структури на ринку рослинних олій, маючи на увазі зростання частки соєвої та ріпакової олії. Ці заходи спрямовані на обмеження експорту олієсировини, особливо сої та ріпаку, а також усіх видів макухи. Запропоновано низку заходів митного регулювання з метою збільшення вітчизняного виробництва і експорту продукції з більшою доданою вартістю.

Висновки. Стратегічні напрями розвитку ринку олійних культур та продуктів їх переробки включають заходи по обмеженню експорту сировини і по збільшенню експорту продукції з більшою доданою вартістю.

Ключові слова. світовий експорт, сівозміни, рентабельність, середня експортна ціна, експортна виручка, виробничі потужності, нерафінована олія, структурні зміни.

ANTONYUK P.O

Phd (Economics)

Institute Of Market Problems And Economic&Ecological Research of the

National Academy Of Sciences Of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odessa, Ukraine

E-mail: gorych@gmail.com

Orcid.org/0000-0002-8100-2563

LISYUK V.M.

Dr.Sc. (Economics)

Institute Of Market Problems And Economic&Ecological Research of the

National Academy Of Sciences Of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odessa, Ukraine

E-mail: gorych@gmail.com

Orcid.org/0000-0001-8766-4325

THE STATE AND PROGRESS OF OILSEEDS MARKET AND FOODS OF THEIR PROCESSING TRENDS ARE IN UKRAINE

Topicality. Actuality of problem of oilseeds market and foods of their processing development increases inconnection with the necessity of maintenance of existent volumes and leading positions of Ukraine in the world market, and also increases of efficiency of functioning component the integrated market.

Aim and tasks. The aim of the article is an estimation of existent oilseeds market and foods of their processing condition, development of practical recommendations, both on the height of production and sales volumes and to efficiency in the conditions of action of the free trading with European Union.

Research results. A oilseed market and foods of their processing analysis is conducted from the point of view of volume and structure as oilseeds raw material so vegetable oil. Measures are offered on the improvement of structure at the market of vegetable oils, meaning the heightof stake of soy-bean and rape oil. These measures areaimed at limitation of export of oilseeds raw material, especially soy and rape, and also all types of cake. Therow of measures of the custom adjusting is offered with the purpose of increase of home production and export of products with a greater valueadded.

Conclusions. Strategic directions of oilseeds market and foods of their processing development include measures on limitation of export of raw material and on the increase of export of products with a greater valueadded.

Keywords: world export, crop rotation, profitability, middle export price, export profit yield, production capacities, unrefined oil, structural changes

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Олійно-жирова галузь в Україні є лідером не лише АПК, але й всієї економіки держави – за рентабельністю, технічним рівнем переробних підприємств, обсягами виробництва та сумами валютної виручки тощо. Сучасний стан розвитку галузі в системі світових господарських зв'язків відбувається в складних умовах як внутрішнього так і, особливо, зовнішнього характеру, а збереження та посилення лідерських позицій вимагає систематичної роботи по вирішенню різноманітних проблем, що постають перед галуззю. До таких проблем, на наш погляд, відносяться підвищення конкурентоздатності, безпечності та якості продукції, енергоефективності виробництва, кращого завантаження створених потужностей по переробці олійних культур, створення умов для переробки вирощених в Україні олійних культур на вітчизняних підприємствах.

Актуальність цих питань обумовлена необхідністю обґрунтування саме такого шляху розвитку галузі в умовах, коли певні кола політиків та практиків пропонують своє бачення перспектив галузі, що може повернути галузь в кінець 90-х років минулого сторіччя.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Дослідження проблем розвитку оліє жирової галузі, її сировинної бази знаходять відображення в працях науковців та економістів-практиків, аналітиків ринку – Бодак М., Голомша Н.С., Капшук С.П., Кваша С.М., Купрєєва С., Маслак О., Чехова І.В., Шпичак О.М., та інші. Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на те, що поза увагою науковців залишається те, що проблеми носять комплексний характер в основі якого знаходиться високий рівень інтеграції ринку олійних культур та продуктів їх промислової переробки. Саме це може бути основою для розробки стратегії розвитку оліє-жирової галузі.

Формулювання цілей дослідження. Метою даної статті є оцінка сучасного стану ринку олійних культур та готової продукції олієжирової промисловості, розробка заходів підвищення ефективності їх функціонування – передбачає такі завдання:

- оцінка виробництва соняшнику та ролі України на світовому ринку цієї культури;
- дослідження виробництва сої та ріпаку та ролі України на світовому ринку цих олійних;
- аналіз ринку рослинних олій і частки України в світовому ринку;
- оцінка особливостей експорту макухи соняшnikової, соєвої та ріпакової;
- розробка рекомендацій щодо створення умов для подальшого успішного розвитку галузі.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. В умовах ринкової економіки особливе значення набуває вивчення ринку, процесів формування, розвитку попиту і пропозиції рівня та динаміки цін, встановлення їх внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Ринок – це інститут, механізм, що зводить покупців і продавців окремих товарів і послуг. Самі ринки можуть приймати різні форми [1].

В залежності від ознак виділяють такі види ринків:

- по організації ринкового обміну: оптовий і роздрібний ринки;
- по видам конкуренції: монополістичний ринок, олігополістичний ринок;
- по економічному призначенню: ринок товарів, ринок праці, ринок послуг, грошовий ринок;

- по галузям: ринок сільськогосподарської продукції, ринок продовольчих товарів, ринок споживчих товарів тощо;

- по географічному положенню: місцевий, регіональний, національний, світовий ринки.

В системі товарних ринків особливе місце займає ринок продовольчих товарів, продуктів, що задовольняють фізіологічні потреби людини для забезпечення нормального функціонування його організму.

По типу продукції ринок промислових продовольчих товарів можна розділити на два типи:

Перший тип – ринок промислової продукції, що є результатом первинної переробки сільськогосподарської сировини і в подальшому використовується для виробництва продовольчих товарів з високим ступенем переробки (спиртова, цукрова, олійно-жирова, борошномельно-круп'яна, крохмально-патокова тощо).

Другий тип – ринок промислової продукції з високим ступенем переробки (кондитерська, хлібопекарна, консервна, лікєро-горілочна, виноробна).

Для ринків першого типу надзвичайно тісним є зв'язок ринку сільськогосподарської сировини (цукрового буряку, олійних культур – соняшник, соя, ріпак) і ринків готової продукції – цукру, рослинних олій та відходів виробництва. Серед ринків продовольчих товарів України в останні 15 років стрімке зростання показує лише ринок олійних культур та продуктів їх переробки.

Цей ринок можна розглядати одночасно як оптовий і роздрібний ринок (реалізація продукції підприємствами і реалізація олії в торгівлі), як ринок товарів – ринок олійних культур, ринок рослинних олій, та ринок відходів олійного виробництва, як національний ринок, де реалізується продукція всередині країни, і як світовий ринок, де реалізується більша частина виробленої в Україні олієсировини і готової продукції.

Функціонування ринків потребує систематичного вивчення для успішного і ефективного управління. Одним із способів вивчення діяльності ринків являється аналіз. Як відомо, аналіз проводиться на всіх рівнях управління, від підприємства до галузі. На рівні підприємства це конкретний економічний аналіз з використанням відповідних показників. На макрорівні (галузь) здійснюється аналіз макропоказників – посівні площі, валовий збір, рентабельність продукції, експорт, світове виробництво, світовий експорт, експортні ціни, експортна виручка, тощо.

Олійно-жирова промисловість – це сучасна, динамічна, найбільш ефективна, провідна експортоорієнтована галузь економіки України. За роки незалежності збудовано шістьдесят нових підприємств, а також реконструйовані і модернізовані вже існуючі підприємства. Загальний обсяг інвестицій в галузь перевищує 3 млрд. дол. США. Потужності з переробки олійних зросли з 2,5 млн. т на рік в 1998 р. до 19,5 млн. т в сезон 2015/2016 МР – майже у 8 разів, з них 14,3 млн. т на олієекстракційних заводах і 5,2 млн. т на пресових. Розвивається також припортова інфраструктура: в 6 портах збудовано 16 терміналів, через які експортується морем до 90 % олій.

Основою ринка рослинних олій є виробництво і реалізація олійних культур, а для України це соняшник, соя і ріпак. Функціонування ринку олійних культур залежить від розміру валового збору та основних напрямів його використання (внутрішнє споживання, експорт, імпорт). На останнє вирішальний вплив має державна митна політика. Дослідження ринку рослинних олій і сировини розпочинається з аналізу виробництва олійних культур за період 1990-2016 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Виробництво олійних культур в Україні за 1990-2016 рр.

Роки	Посівні площі, тис. га			Валовий збір, тис. т		
	Соняшник	Соя	Ріпак	Соняшник	Соя	Ріпак
1990	1636	89	84	2571	99	130
2006	3964	751	414	5324	890	606
2007	3604	671	891	4174	723	1047
2008	4306	558	1412	6526	813	2873
2009	4193	623	1014	6364	1044	1873
2010	4572	1037	863	6772	1680	1470
2011	4739	1110	833	8671	2264	1437
2012	5082	1412	547	8387	2410	1204
2013	5090	1351	996	11051	2774	2352
2014	5212	1793	865	10134	3882	2198
2015	5166	2136	671	11181	3931	1738
2016	6073	2326	621	13627	4280	1152

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Як свідчать дані табл. 1, за період незалежності виробництво олійних культур досягло значного прогресу. Так, посівні площі зросли з 1809 тис. га в 1990 р. до 9020 тис. га в 2016 р. або майже в 5 разів. Валовий збір збільшився за цей період з 2800 тис. т до 19059 тис. т або в 6,8 рази. Зросла ефективність використання посівної площі, а саме, врожайність, по якій середній рівень по усіх олійних зріс з 14,1 ц/га до 21,1 ц/га. На ринку олійних відбулись на наш погляд позитивні структурні зрушення. Якщо в 1990 р. на соняшник приходилося 91,8 % всього виробництва олійних, то в 2016 р. частка соняшника скоротилась до 71,5 %. Виробництво сої та ріпаку зростає значно швидше, ніж соняшнику – соя більш ніж в 43 рази, ріпак майже в 9 разів, проти 5,3 рази по соняшнику. Проте соняшник залишається основною олійною культурою в Україні. При цьому слід зауважити, що такі масштаби виробництва соняшнику призводять до порушення сівозмін, спричиняють виснаження ґрунтів, зниження їх родючості. Оптимальною вважається посівна площа під соняшником в межах 2,9-3,0 млн. га при умові посівів цієї культури на одному полі не частіше одного разу на 7 років. Проте, використовуючи сприятливу світову кон'юнктуру, підприємці продовжують збільшувати посівні площі під соняшником.

Стабільно високий попит, що перевищує пропозицію і високий рівень цін на продукцію – два основних фактори, що впливають на ринок олійних культур. Серед усіх рослинних культур, що переробляються в промисловості, лише виробництво олійних відзначається високим рівнем рентабельності. Рентабельність олійних культур за 2014-2016 рр. представлена в табл. 2.

Таблиця 2

Рентабельність основних рослинних культур за 2014-2016 рр.

Культури	2014	2015	2016
Зерно	25,8	43,1	37,8
Соняшник	36,5	80,5	63,0
Соя	34,5	38,6	51,8
Ріпак	29,2	44,3	45,0
Цукрові буряки (фабричні)	17,9	28,2	24,3

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Високий, у порівнянні з іншими культурами рівень рентабельності, стимулює збільшувати виробництво олійних, в т.ч. і за рахунок зростання посівних площ. Якщо в 1990 р. під олійними культурами було зайнято 5,7 % усієї посівної площі, в т.ч. під соняшником – 5 %, то в 2016 р. олійними культурами було засіяно 33,8 % усієї площі, в т.ч. 22,7 % – під соняшником. З такими обсягами виробництва олійних Україна стала важливим учасником на світовому ринку. Тривалий час Україна займає перше місце серед світових виробників цієї олійної культури [2] (табл. 3)

Якщо врахувати і виробництво соняшнику в Казахстані в обсязі 513 тис. т в 2014 р. і 534 тис. т в 2015 р. то на країни СНД приходиться більше половини світового виробництва.

Таблиця 3

Основні виробники соняшнику в 2014/2015 і 2015/2016 МР

Країни	2014/2015 МР		2015/2016 МР	
	млн. т	%	млн. т	%
Україна	10,13	25,4	11,18	27,2
Російська федерація	8,76	22,0	9,65	23,4
ЄС	9,04	22,7	7,75	18,8
Аргентина	2,5	6,3	2,6	6,3
Інші	9,43	23,6	10,01	24,3
Всього	39,86	100,0	41,19	100,0

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

На відміну від соняшнику, що в основному переробляється на вітчизняних підприємствах, виробництво сої та ріпаку в значній мірі орієнтовано на експорт. По виробництву сої Україна за останні 10 років зробила значний прорив. В Європі Україна вийшла на перше місце по виробництву соєвих бобів, при цьому значно поступаються іншим країнам по урожайності: в середньому це 17-19 ц/га, проти 26 ц/га у європейських виробників. По даним USDA в 2016/2017 МР Україна вийшла на 8 позицію в рейтингу світових виробників сої, а серед найбільших експортерів сої, Україна знаходиться на сьомому місці з часткою в світовій торгівлі близько 2 % [3]. Слід при цьому визнати, що в порівнянні з світовими лідерами по виробництву сої наші обсяги виглядають досить скромно (млн.

т): США – 108; Бразилія – 94,5; Аргентина – 58,5; Китай – 12,35; Індія – 9,8; Парагвай – 8,5; Канада – 6,05; Україна – 3,9. [4].

Приблизно така ж ситуація характерна і для світового експорту соєвих бобів і частки України в світовій торгівлі. В 2013 р. світовий обсяг експорту сої склав 105958 тис. т. Лідером по обсягам експорту стала Бразилія – 42792 тис. т (40,4 %) світового експорту. Друге місце у США – 39176 тис. т (37,0 %), а на третьому місці Аргентина – 7783 тис. т (7,3 %). В ТОП-10 країн-експортерів соєвих бобів також увійшли Парагвай, Уругвай, Канада, Україна, Нідерланди, Болівія і Китай. [5].

В цьому таки році Україна реалізувала на експорт 1480 тис. т сої на суму 740,4 млн. дол. Основними імпортерами сої з України були (тис. т): Греція – 104; Іспанія – 101; Італія – 372; Туреччина – 177; Єгипет – 243.

Світовий досвід засвідчує, що в країнах-лідерах по виробництву сої більша частка олійної використовується для переробки і подальшого експорту продукції (олія, шрот): США – 63,7 %, Бразилія – 54,8 %, Аргентина – 86,7 %. В Україні зворотня ситуація – більша частина урожаю, а по даним за 2016 р. це 2736 тис. т (64 %) було експортовано по середній ціні 360 дол./т. Якщо врахувати, що в 2013 р. середня ціна реалізації соєвих бобів для українських експортерів складала 497 дол./т, то видно великі суми недоотриманої виручки і необхідність організації переробки більшої частини врожаю на вітчизняних заводах (табл. 4).

Таблиця 4

Виробництво та експорт сої за 2013-2016 рр.*

	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. у % до 2013 р.
Урожай, тис. т	2774	3882	3931	4280	154,3
Експорт, тис. т	1489	1675	2199	2736	183,7
Експортна виручка, млн. дол.	740,4	703,1	805,5	985,5	133,1
Середня ціна 1 т, дол.	497	420	366	360	72,4

*Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Проте українські виробники соєвих бобів не поспішають з переробкою, так як зовнішній попит на бобові залишається надзвичайно високим. Потужності по переробці сої досягли в 2017 р. 4 млн. т/рік, але по причині активного експорту бобів вони завантажені лише на 20 % [6].

Наступною по обсягам виробництва і переробки олійною культурою є ріпак. Про обсяги світового виробництва і частки в ньому України свідчать дані табл. 5 [7].

Таблиця 5

Світове виробництво ріпаку, млн. т

Країни	Маркетинговий рік		
	2014/2015	2015/2016	2016/2017
ЄС-28	24,31	22,32	20,1
Китай	10,0	8,0	6,0
Канада	16,41	18,38	19,4
Індія	5,0	5,6	6,5
Австралія	3,47	2,94	4,2
Україна	2,3	1,9	1,18
Російська федерація	1,34	1,01	0,95
Інші	4,11	3,83	4,07
Всього	66,94	63,98	62,4

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Як видно з даних табл. 5 Україна серед світових виробників знаходиться на шостому місці вже тривалий час. Головними виробниками ріпаку залишаються ЄС і Канада. В Європейському союзі основними виробниками ріпаку в 2016/2017 МР були Німеччина – 4,62 млн. т, Франція – 4,6 млн. т, Польща – 2,1 млн. т, Велика Британія – 1,77 млн. т, Чехія – 1,36 млн. т. В останні три маркетингові роки спостерігається спад виробництва ріпаку в світі і така тенденція характерна і для України. Світовий експорт ріпаку за 2016/2017 МР оцінювався в розмірі 16,41 млн. т в т.ч. Канада – 11,04 млн. т, Австралія – 3,6 млн. т, Україна – 1,03 млн. т. Можна сказати, що ріпак для України виключно експортна культура, на промислову переробку використовують незначну величину врожаю (табл. 6).

Відповідно до даних табл. 6 за період 2011/2012 МР – 2016/2017 МР при урожаю 10114 тис. т на переробку направлено лише 998 тис. т, або 9,9 %. Потужності з переробки олійних культур

зростають щорічно. По ріпаку вони оцінюються близько 2 млн. т/рік. Проте по причині активного експорту ріпаку вони завантажені менш як на 20 %.

Таблиця 6

Обсяги переробки ріпаку в Україні (за оцінками УкрАгроКонсалт)

	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017
Урожай, тис. т	1420	1203	2350	2198	1755	1188
Переробка, тис. т	40	20	160	265	345	168
Частка переробки урожаю, %	2,82	1,66	6,81	12,06	19,66	14,14

Складено авторами за оцінками УкрАгроКонсалт

Переважна частина виробленого ріпаку відправляється на експорт. Але впродовж останніх чотирьох років виробництво ріпаку поступово скорочувалось в результаті чого експортні поставки також зменшувались табл. 7.

Таблиця 7

Експорт ріпаку за 2013-2016 рр.

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. в % до 2013 р.
1. Експорт, тис. т	2346	2037	1435	994	42,4
2. Експортна виручка, млн. дол.	1197,0	871,2	570,0	392,0	32,7
3. Середня експортна ціна 1т, дол.	510,2	427,7	397,2	349,4	68,5

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

При скороченні фізичного обсягу експорту на 57,6 %, експортна виручка скоротилась на 67,3 % в певній мірі по причині зменшення експортної ціни з 510,2 дол./т в 2013 р. до 349,4 дол./т в 2016 р., або на 31,5 %.

Змінюється географія поставок ріпаку на зовнішній ринок. Якщо в 2013 р. в ЄС направлялось 1804 тис. т (76,9 %), в країни Азії 517 тис. т (22,0 %), то вже в 2016 р. при зменшенні обсягу продаж основним напрямом стали країни ЄС. В цьому році в ЄС поставили 987 тис. т ріпаку (98,8 %) в т.ч. Франція – 215 тис. т, Польща – 180 тис. т, Бельгія – 162 тис. т, Німеччина – 159 тис. т, Нідерланди – 135 тис. т. Ці країни впродовж останніх років були основними імпортерами ріпаку з України.

Варто звернути увагу на той факт, що в останні роки у порівнянні з 2011-2012 рр. поступово зростає переробка ріпаку на вітчизняних заводах, що пояснюється відмінностями в рівні і динаміці експортних цін і цін внутрішнього ринку. Якщо експортні ціни мали стійку тенденцію до зменшення, то внутрішні ціни мали зворотню тенденцію – до зростання. Впродовж 2014-2015 рр. максимальні закупівельні ціни зросли з 5500 до 8950 грн./т, що свідчить про перевищення попиту над пропозицією ріпаку. Зростання внутрішніх цін в попередні два роки майже до рівня експортних цін змінило структуру напрямів споживання ріпаку в бік зростання внутрішньої переробки цієї культури.

Експортний напрямок споживання ріпаку, як і соєвих бобів, зумовлено відсутністю захисного механізму у вигляді експортного мита, який встановлено на насіння соняшнику в розмірі 10 % і в певний час здійснив переорієнтацію споживання цієї олійної з експорту на продукти її переробки – олію та шрот.

Розвинене виробництво олійних культур стало базою для їх переробки на промислових підприємствах, що дало можливість не тільки задовольнити внутрішній попит на олію та інші продукти, але і вийти успішно на світовий ринок. Про виробництво рослинних олій в Україні, їх особливості свідчать дані табл. 8.

Таблиця 8

Виробництво рослинних олій в Україні за 2013-2016 рр.

Види олій	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2016 р. в % до 2013 р.
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	
1. Соняшникова	3403	95,2	4401	94,5	3716	92,1	4412	94,6	129,7
2. Соєва	120	3,4	154	3,4	169	4,2	175	3,8	145,8
3. Ріпакова	52	1,4	101	2,2	150	3,7	82	1,8	157,7
Всього	3575	100,0	4656	100,0	4035	100,0	4662	100,0	130,4

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Дані табл. 8 показують, що виробництво усіх видів олій динамічно зростає, особливо соєвої та ріпакової олій. Проте основним видом рослинної олії була і залишається соняшникова олія, частка якої в 2016 р. склала 94,6 %. Історично соняшникова олія в світовому виробництві в структурі рослинних олій знаходиться постійно на четвертому місці, поступаючись пальмовій, соєвій та ріпаковій. Сумарний обсяг виробництва основних рослинних олій в світі в сезоні 2015/2016 років склав 178,3 млн. т в т.ч. 60,6 млн. т (34 %) – пальмова, 51,7 млн. т (29 %) – соєва, 28,5 млн. т (16 %) – ріпакова і 14,3 млн. т (8,0 %) – соняшникова, інші олії 23,2 млн. т (13,0 %) [8].

В світовому виробництві соняшникової олії впродовж багатьох останніх років Україна займає перше місце в світі, далі знаходяться Росія і Аргентина. На ці країни приходить 55 % світового виробництва соняшникової олії та 85 % експорту. Так як внутрішнє споживання соняшникової олії в Україні оцінюється в розмірі 450-500 тис. т то вироблена олія переважно експортується за кордон. В останні два роки частка України на світовому ринку соняшникової олії оцінюється в 54-56 %. Обсяги експорту, експортна виручка і середні експортні ціни наведено в табл. 9.

Таблиця 9

Експорт рослинних олій з України в 2013-2016 рр.

Види олій	Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. в % до 2013 р.
Соняш-никова	Експорт, тис. т	3200	4339	3938	4842	151,3
	Виручка, млн. дол.	3271	3553	3023	3705	113,3
	Середня ціна 1 т, дол.	1022	819	768	765	74,9
Соєва	Експорт, тис. т	82,1	121,6	154,3	152,6	185,9
	Виручка, млн. дол.	74,4	95,5	106,9	111,4	149,7
	Середня ціна 1 т, дол.	906	785	693	730	80,6
Ріпакова	Експорт, тис. т	48,3	100,0	149,0	91,9	190,3
	Виручка, млн. дол.	42,7	82,7	109,7	68,7	160,9
	Середня ціна 1 т, дол.	884	827	736	747	84,5
Всього	Експорт, тис. т	3330,4	4560,6	4241,3	5089,5	152,8

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

З даних табл. 9 видно, що в експорті олій рослинних переважає соняшникова олія з часткою 93-96 %. За період 2013-2016 рр. експортна виручка зросла тільки за рахунок збільшення фізичного обсягу продаж, так як середні ціни мали стійку тенденцію до зниження. Найбільше зменшення ціни спостерігається по соняшниковій олії – 25,1 %. Позитивним є те, що експорт соєвої та ріпакової олій зростає значно швидше ніж соняшникової. Враховуючи те, що більша частина сої та ріпаку експортується за кордон держава має значні резерви до збільшення як виробництва, так і експорту цих олій при умові встановлення експортних мит на ці види олійних.

Суттєвим недоліком експорту рослинних олій є те, що експортуються переважно нерафіновані олії. Так, в 2016 р. частка сирової нерафінованої олії становила в експорті (%) – соняшникової – 93,4; соєвої – 99,9; ріпакової – 99,7. Поставки на зовнішній ринок рафінованих олій, тобто продукції з більшою доданою вартістю проводяться не досить енергійно, на чому держава втрачає значні суми експортної виручки.

В той же час важливі імпортери соняшникової олії з України – країни ЄС, Туреччина та інші проводять закупки сирової олії, здійснюють її рафінацію і продають під своїми торговими марками, в тому числі на експорт.

Основними імпортерами олії з України залишаються Індія та Китай, куди в 2016 р. експортовано відповідно 1535 тис. т і 633 тис. т соняшникової сирової олії, що складає 44,8 % загального експорту цієї олії. В Європу було продано 1396 тис. т в основному сирової олії, що складає 28,8 % всього експорту, а основними країнами-імпортерами були Нідерланди – 403 тис. т, Іспанія – 360 тис. т, Італія – 310 тис. т, Франція – 152 тис. т. В 2015/16 МР Україна використала переваги отримані в результаті підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і збільшила обсяги експорту соняшникової олії в ці країни в 2,7 рази.

Важливою складовою ринку олієжирової продукції є ринок відходів виробництва і, насамперед, шроту, що підтверджує експортноорієнтований характер галузі (табл. 10).

Як видно з матеріалів табл. 10 за період 2013-2016 рр. зросло як виробництво, так і експорт макухи, як по окремих видах, так і в цілому. Звертає на себе увагу, по-перше, що близько 85 % виробленої макухи йде на експорт. Особливо це стосується макухи із соняшника і ріпаку, по яким

експорт перевищує 93 % обсягу виробництва. По-друге, спостерігається стійка тенденція до зменшення експортних цін.

Таблиця 10

Експорт макухи з України в 2013-2016 рр.

Макуха	Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. в % до 2013 р.
Соняшникова	Вироблено, тис. т	2745	3851	3625	4273	155,7
	Експортовано, тис. т	2791	3791	3496	3983	142,7
	Середня ціна 1 т, дол.	270	237	213	183	67,8
Соева	Вироблено, тис. т	587	721	783	823	140,2
	Експортовано, тис. т	21	109	262	334	16 разів
	Середня ціна 1 т, дол.	558	511	393	348	62,4
Ріпакова	Вироблено, тис. т	63	116	165	108	171,4
	Експортовано, тис. т	59	115	165	107	181,4
	Середня ціна 1 т, дол.	281	237	216	194	69,0
Всього	Вироблено, тис. т	3395	4688	4573	5204	153,3
	Експортовано, тис. т	2871	4015	3923	4424	154,1
	Частка експорту, %	84,6	85,6	85,8	85,0	x

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Найбільш «впала» середня ціна реалізації соєвої макухи – 210 дол./т, або на 37,6 %. Середня ціна соняшникової макухи хоч і скоротилась трохи менше ніж по соєвій, а саме 32,2 % проте втрати експортної виручки дуже значні з огляду на обсяги експорту. Хоч в 2016 р. було продано за кордон 3983 тис. т соняшникової макухи, проти 2791 тис. т в 2013 р., але виручка виявилась меншою – 727,3 млн. дол. в 2016 р. проти 754,1 млн. дол. в 2013 р.

Аналіз ринку олійних культур, продуктів переробки (олія, макуха) свідчить що в період 2013-2016 рр. середні експортні ціни мають стійку тенденцію до зменшення. В таких умовах на наш погляд, доцільним є скорочення обсягів експорту і використання ресурсів макухи для розвитку вітчизняного тваринництва і експорту вже продукції цієї галузі, тобто продукції з більшою доданою вартістю.

Виконаний аналіз ринків олійних культур та продукції їх переробки дозволяє зробити такі висновки:

- існуючий рівень виробництва дозволяє повністю задовольнити потреби внутрішнього ринку в рослинній олії і вийти з великими ресурсами на зовнішній ринок;

- на зовнішній ринок направляється головним чином олія нерафінована, в результаті чого експортери недоотримують значні суми валютної виручки, яку можна отримати збільшивши в експорті частку рафінованої олії;

- існує можливість збільшити поставки рослинних олій на експорт, насамперед, соєвої та ріпакової за рахунок зростання переробки сої та ріпаку на вітчизняних недостатньо використаних потужностях при умові введення експортного мита на ці культури;

- існування експортного мита на насіння соняшнику в розмірі 10 % дає можливість переробляти майже весь урожай на вітчизняних олієекстракційних заводах і вийти на перше місце в світі серед експортерів соняшникової олії. Відміна експортного мита може мати негативні наслідки, коли основна частина соняшнику буде реалізована за кордон, вітчизняні підприємства вимушені згортати виробництво, а роздрібні ціни стануть зростати до рівня європейських;

- реалізація на зовнішньому ринку макухи соняшникової, ріпакової, соєвої в розмірі 85 % від виробництва при постійному зменшенні експортних цін має бути суттєво скорочена. Натомість ці цінні відходи слід використати для відгодівлі свиней, ВРХ, птиці і експортувати вже ці види продукції тваринництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – М.: Республика, 1992. – Т.1. – с. 61- 339 с.

2. Мировое производство подсолнечника в 2015/16 МГ немного снизится по сравнению – USDA <http://www.ukragroconsult.com/news/mirovoe-proizvodstvo-podsolnechnika-v-2015-16-mg-nemnogo-snizitsya-posravneniyu-usda>
3. Украина будет наращивать производство и экспорт сои в ЕС. <http://www.ukragroconsult.com/news/ukraina-budet-naraschivat-proizvodstvo-i-eksport-soi-v-es>
4. ТОП 10 стран-производителей сои в мире <https://latifundist.com/rating/top-10-stran-proizvoditelej-soi-v-mire>
5. Мировой рынок соевых бобов: производство, экспорт, импорт, динамика цен <http://ab-centre.ru/articles/mirovoy-rynok-soevyh-bobov-proizvodstvo-soevyh-bobov-eksport-soevyh-bobov-import-soevyh-bobov-dinamika-cen-na-soevye-boby>
6. Мощности по переработке сои и рапса загружены на 20 % <http://www.proagro.com.ua/news/ukr/19401.html>
7. Мировой рынок рапса: очередной напряженный сезон <https://latifundist.com/blog/read/1840-mirovoj-rynok-rapsa-ocherednoj-napryazhennyj-sezon>
8. Мировой рынок растительного масла <http://xn--80aplem.xn--p1ai/analytics/Mirovoj-rynok-rastitelnogo-masla/>

REFERENCES

1. Makkonel, K.R. & Bryu, S.L. (1992). Ekonomiks: printsipy, problemy i politika [Economics: principles, problems and politics]. (Vols. 1). M.: Respublika [in Russian].
2. Mirovoe proizvodstvo podsolnechnika v 2015/16 MG nemnogo snizitsya po sravneniyu – USDA [World production of sunflower in 2015/16 MY will slightly decrease compared to USDA]. ukragroconsult.com. Retrieved from <http://www.ukragroconsult.com/news/mirovoe-proizvodstvo-podsolnechnika-v-2015-16-mg-nemnogo-snizitsya-po-sravneniyu-usda> [in Russian].
3. Ukraina budet naraschivat proizvodstvo i eksport soi v ES [Ukraine will increase production and export of soybeans to the EU]. ukragroconsult.com. Retrieved from <http://www.ukragroconsult.com/news/ukraina-budet-naraschivat-proizvodstvo-i-eksport-soi-v-es> [in Russian].
4. TOP 10 stran-proizvoditeley soi v mire [Top 10 soybean producing countries in the world]. latifundist.com. Retrieved from <https://latifundist.com/rating/top-10-stran-proizvoditelej-soi-v-mire> [in Russian].
5. Mirovoy ryinok soevyih bobov: proizvodstvo, eksport, import, dinamika tsen [World market of soybeans: production, export, import, price dynamics]. ab-centre.ru. Retrieved from <http://ab-centre.ru/articles/mirovoy-rynok-soevyh-bobov-proizvodstvo-soevyh-bobov-eksport-soevyh-bobov-import-soevyh-bobov-dinamika-cen-na-soevye-boby> [in Russian].
6. Moschnosti po pererabotke soi i rapsa zagruzhenyi na 20 % [The capacities for processing soybean and rapeseed are loaded by 20 %]. agroportal.ua. Retrieved from <http://agroportal.ua/news/rastenievodstvo/ukroliyaprom-moshchnosti-po-pererabotke-soi-i-rapsa-zagruzheny-na-20/> [in Russian].
7. Mirovoy ryinok rapsa: ocherednoy napryazhennyiy sezon [World rapeseed market: another busy season]. latifundist.com. Retrieved from <https://latifundist.com/blog/read/1840-mirovoj-rynok-rapsa-ocherednoj-napryazhennyj-sezon> [in Russian].
8. Mirovoy ryinok rastitelnogo masla [World market of vegetable oil]. мниап.рф. Retrieved from <http://xn--80aplem.xn--p1ai/analytics/Mirovoj-rynok-rastitelnogo-masla/> [in Russian].